

EESTI ALA LINNADE FUNKTSIONAALSED TÕUBID XX SAJ. ALGUSES

T. Rea

Linnad on maa majanduselu tulipunktideks, milles peegeldub kogu rahvamajanduse struktuuri ning arengu omapära. Linnade majanduslik klassifikatsioon, mis õigesti kajastab põhilisi erinevusi nende funktsionaalses iseloomus, aitab seetõttu kaasa mitte ainult linnade endi arenguprobleemide selgitamisele, vaid ka kogu maa majandusliku seisundi õigemale hindamisele.

XIX ja XX saj. vahetusel oli Eesti tsaari-Venemaa majandus-süsteemi arenenumaid lüüsid, kus linnade osatähtsus oli suhteliselt suur 1897. a. elas Eesti alal¹ linnades kokku 19% rahvastiku üldarvust,² samal ajal kui Vene impeeriumis tervikuna oli sama näitaja 13%³ 1914. aastaks tõusis linnarahvastiku osatähtsus Eesti alal 22%-le, kogu Venemaal aga 15%-le.⁴ Et käesoleva sajandi algul kasvasid paljud linnad nii Eesti alal kui ka mujal Venemaal üle oma administratiivpiiride, on need arvud tegelikest madalamad, eriti 1914. a.

Osa, mida linnad XX saj. algul etendasid Eesti ala majanduses, samuti osa, mida etendas vaadeldav ajajärk Eesti linnade arenguloos, õigustavad järgnevat lühipilku selleaegsete linnade funktsionaalse klassifitseerimise küsimusele.

Nagu märgib O Konstantinov, kasutatakse funktsionaalsete linnatüüpide eraldamisel statistilise alusena põhiliselt kolme tüüpi näitarve: 1) struktuurilisi näitarve (näit. aktiivse rahvastiku tööalane struktuur), 2) proportsioone (näit. tööstuse ja kau-

¹ Eesti ala koosseisu on arvestatud: end. Eestimaa kubermang (tervikuna); end. Liivimaa kubermangust — Saaremaa, Pärnumaa, Viljandimaa, Tartumaa, Võrumaa ja Valga linn; end. Peterburi kubermangust — Narva linn. (Narva eeslinnad Kreenholm ja Juhkental kuulusid Eestimaa kubermangu.)

² Vt. tabel nr. 3 juures viidatud kirjandust, samuti: Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Под ред. Н. А. Тройницкого. Окончательно установленное наличное население Империи по уездам, СПб., 1905.

³ «Город». Большая Советская Энциклопедия, изд. 2-е, т. XII, lk. 199.

⁴ Статистический ежегодник России 1914 г., Петроград, 1915. Narva statistika aastaraamat 1931, Narva 1931, lk. 3. Autori arvutus.

banduse käibe suhe) ja 3) näitarve ühe elaniku kohta (näit. tööstustoodang või kaubanduslik käibe ühe elaniku kohta)⁵ Kõiki kolme tüüpi näitarve, seisuga XIX saj. lõpust ja XX saj. algusest, võib leida kirjandusest ka Eesti ala linnade iseloomustamiseks.

Sobivaimaks aluseks linnade funktsionaalsete tüüpide väljaselgitamisel peetakse üldiselt aktiivse rahvastiku struktuuri rahvamajandusharude järgi. Kahjuks ei võimalda aga revolutsioonielsete rahvaloenduste materjalid niisuguse klassifikatsiooni teostamist, kuna nad näitavad rahvastiku struktuuri mitte rahvamajandusharude, vaid kutsealade (ameti) järgi. Mitmesugustes rahvamajandusharudes töötavad lihttöölised on seetõttu sattunud ühte suurde, lähemalt liigestamata «päeviliste» gruppi. 1897 a. ülevenemaalise rahvaloenduse publikatsioonides on nimetatud grupp pealegi veel ühendatud isikuteenijatega («частная прислуга и поденщики»).

Käesoleva artikli lisana on toodud tabel Eesti ala linnade rahvastiku kutsealasest struktuurist 1897 a. rahvaloenduse alusel (tabel 2). Nagu sellest ilmneb, olid tööstus ja käsitöö kõigis linnades teiste kutsealagruppide hulgas esikohal. Teisel kohal seisis tavaliselt isikuteenijate ja päeviliste grupp. Kaks nimetatud gruppi hõlmasid kokku peaaegu kõikjal 50—60% elanikkonna üldarvust. Erinevused selles suhtes olid üksikute linnade vahel üsna väikesed ega saa olla kaaluvaks aluseks tüpoloogilisele klassifikatsioonile, kuigi tegelikult vahe üksikute linnade tööstusliku arengu tasemes oli vägagi tunduv. Mis puutub teiste kutsealagruppide osatähtsusse linnade rahvastikus, siis iseloomustavad vastavad näitarvud, nagu edaspidi näeme, sageli üsna tabavalt üksikute linnade funktsionaalset omapära. Et aga ühe põhifunktsiooni — tööstuse — osatähtsus jääb lahtiseks, ei saa üksnes antud materjalide alusel siiski veel luua terviklikku süsteemi.

Kuivõrd 1897 a. rahvaloenduse andmed pakuvad vähe võimalusi linnade funktsionaalseks klassifitseerimiseks, tuleb selleks rakendada (ning ongi juba rakendatud) teisi statistilisi materjale. Nendeks on andmed Euroopa-Venemaa linnade tööstuse toodangust ja kaubanduse käibest seisuga aastal 1900, mis sisalduvad tuntud vene geograafi V Semjonov-Tjan-Šanski poolt koos kaastöölisega aastail 1900—1911 avaldatud koguteoses Euroopa Venemaa kaubanduse ja tööstuse kohta.⁶ Andmeid linnade rahvaarvust, mis on vajalikud näitajate arvutamiseks ühe elaniku kohta, nimetatud väljaandes ei leidu, kuid selleks sobivad küllaldaselt ka kolm aastat varem toimunud rahvaloenduse

⁵ О. А. Константинов, О классификации городов в экономической географии. Вопросы географии, сб. 41, Москва, 1957, lk. 68.

⁶ Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. I—XII, СПб. Eesti ala käsitleb: Вып. II, Северо-западная земледельческая полса, СПб., б. г.

andmed.⁷ Eesti ala linnu käsitlevas osas on 1900. a. käibed koos nende alusel leitud suhtarvudega ära toodud tabelis 3.

Linnade funktsionaalse klassifitseerimise eesmärgil kasutas nimetatud materjale esimesena V Semjonov-Tjan-Sanski ise 1910. aastal.⁸ Seejuures rakendas ta nii proportsioonide meetodit kui ka ühe elaniku kohta arvatud väärtuste meetodit. Tööstuse ja kaubanduse kogukäibe alusel ühe elaniku kohta esitas ta järgmise klassifikatsiooni: 1) käive elaniku kohta 800 rbl. ja enam — väga intensiivse tööstus-kaubanduseluga linn; 2) 500—800 rbl. — intensiivse (бойкий) tööstus-kaubanduseluga linn; 3) 100—500 rbl. — keskpärase tööstus-kaubanduseluga linn. Edasi jaotas ta linnu tööstuse osatähtsuse järgi kaubanduse ja tööstuse kogukäibes: alla 20% — kaubanduslik e. nõrgalt tööstuslik, 20—25% — mõõdukalt tööstuslik, 25—40% — tööstuslik, üle 40% — tugevasti tööstuslik linn.

Viimati nimetatud töös arvutas V Semjonov-Tjan-Sanski ka tegelikult vastavad näitarvud kõigi Euroopa Venemaa linnade sealhulgas ka Eesti ala linnade jaoks. Tallinn, Narva ja Pärnu osutusid seejuures intensiivse tööstus-kaubanduseluga linnadeks, kuna ülejäänud Eesti ala linnad jäid keskpärase tööstus-kaubanduseluga linnade gruppi. Piir tööstus- ja kaubanduslinnade vahel oli aga ilmselt seatud liiga madalale. Seetõttu sattusid Eesti ala linnadest tööstuslinnade hulka mitte ainult Narva ja Tallinn, vaid ka Kuressaare ja Võru, mis tegelikult ei olnud tööstuslinnad. Kolm esimesena nimetatud linna kuulusid seejuures «tugevasti tööstuslike» gruppi. Teistes Eesti ala linnades ei ulatunud tööstuse osatähtsus tööstuse-kaubanduse kogukäibes 20%-ni, seega jäid nad kaubanduslinnade kategooriasse.

1953. a. esines uue katsega Baltimaade linnade majanduslikuks klassifitseerimiseks V Jatsunski,⁹ kes kasutas selleks samu lähtematerjale mis V Semjonov-Tjan-Sanskigi. Ka mõlema autori meetodid olid sarnased: nimelt võttis ka V Jatsunski klassifikatsiooni aluseks tööstuse ja kaubanduse käibe proportsiooni. Põhiline erinevus V Semjonov-Tjan-Sanskist seisnes selles, et V Jatsunski 1) luges tööstuslinnadeks ainult niisuguseid linnu,

⁷ 1897. a. rahvaloenduse materjalid on hinnatavad seetõttu, et nad sisaldavad võrdlemisi täielikke andmeid faktiliselt linnade juurde kuuluvate, kuid nendega administratiivselt liitmata eeslinnade kohta (näit. Kreenholm ja Juhkental Narvas; Kantremaa, Kivistiku jt. Viljandis; Kuke alevik Rakveres, Tori Kuressaares). Puudulikuks jäävad need materjalid eelkõige Valga osas, kus ei ole arvestatud Puraküla eeslinna; samuti Kuressaare osas, kus ei ole andmeid sellal juba kujuneva Põllu aleviku kohta.

⁸ В. Семенов-Тянь-Шанский, Город и деревня в Европейской России. Записки Императорского Русского Географического Общества по отд. статистики, т. X, вып. 2, СПб., 1910, lk. 73—74.

⁹ В. К. Ятсунски, Majanduslikud sidemed Venemaaga Baltimaade linnade arengutegurina kapitalismi ajastul. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, nr. 3, 1953. В. К. Ятсунский, Значение экономических связей с Россией для хозяйственного развития городов Прибалтики в эпоху капитализма, Исторические записки, т. 45, 1954.

kus tööstuse käive märksa ületas kaubanduse käibe ja 2) eraldas uue — tööstus- ja kaubanduslinnade — tüüpi, lugedes sellesse kuuluvaks linnad, kus tööstus ja kaubandus olid arenenud peaaegu võrdselt (ning seejuures tugevasti), kuid ta ei kasutanud seejuures kindlaimaid kriteeriume.¹⁰

V Jatsunski eristas Baltimaade linnade hulgas kolme põhitüüpi, mida iseloomustas järgmiselt: «Esimene tüüp on puhttööstuslik linn, mida Baltimaadel on ainult üks — Narva, kus kaubandusel on üsna tagasihoidlik koht. Teise tüüpi kuuluvad keskused, mida võib nimetada peamiselt kaubanduslikeks, sest nendes on vähe tööstusettevõtteid ja needki on väikesed. Selle rühma eesotsas seisab Vilnius suure kaubanduskäibega ja vähese tööstusega, kusjuures seegi on valdavas osas väiketööstus. Sama tüüpi on ka Daugavpils, Tartu, Pärnu ja Šiauliai. Kolmanda tüüpi moodustavad säärased keskused, kus niihästi tööstus kui ka kaubandus on tugevasti arenenud, nagu Riia, Liepaja ja Tallinn.»¹¹ Teine tüüp jaguneb veel kahte alagruppi: a) sisekaubanduse keskused ja b) sadamalinnad (Eesti alal Pärnu, Kuressaare ja Haapsalu)¹²

Kui võrrelda V Semjonov-Tjan-Šanski ja V Jatsunski liigitust, siis näeme, et viimane silub küll mõnevõrra esimese eba-kohti, kuid sellele vaatamata jäävad mõlemad Eesti ala linnade osas liiga üldisteks ning skemaatilisteks. Osalt on nende puudujäägid tingitud kasutatud andmestikust, osalt aga metodoloogilisest ühekülgsusest.

Andmed, millele toetuvad mõlemad autorid, on tsaariaegse statistika üldist taset arvestades kahtlemata võrdlemisi täielikud, kuid siiski kaugeltki mitte täisväärtuslikud. Kõigepealt ei hõlma nad raudteetöökodasid — puudus, mis on eriti tuntav Valga puhul, kus raudteetöökodad moodustasid tööstuse põhiosa. Tunduvaks puuduseks on ka asjaolu, et esitatud andmed pärinevad 1900. aastast — ajast, mil paljud suurettevõtted olid parajasti organiseerimise staadiumis, mistõttu nende toodang oli normaalsest palju madalam. Näiteks on «Waldhofi» tselluloosivabriku (Pärnus) toodangu väärtusena toodud kõigest 68000 rbl. aastas.¹³ Kuid vabrik lasti käiku alles 3. dets. 1900. a., seega töötas ta sel aastal vähem kui kuu. 1900.—1901. a. ulatus toodangu väärtus juba ca 3 800 000 rbl.-ni aastas.¹⁴ Võttes aluseks viimasena nimetatud arvu, saaksime Pärnu funktsionaalsest ilmest hoopis teise pildi (vt. tabel 3). Tööstuse toodang moodustaks sel juhul 35% Pärnu tööstuslik-kaubanduslikust üldkäi-

¹⁰ Näiteks on Tallinn, kus tööstuse käive moodustas 46% kogukäibest, loetud tööstus- ja kaubanduslinnade hulka; Kuressaare, kus tööstuse käive moodustas 43% kogukäibest — kaubanduslinnade hulka.

¹¹ V. K. Jatsunski, *Majanduslikud sidemed Venemaaga*, lk. 328.

¹² В. К. Яцунский, *Значение экономических связей с Россией*, lk. 109.

¹³ *Торговля и промышленность Европейской России по районам*, вып. II, lk. 68.

¹⁴ *Список фабрик и заводов Европейской России*, СПб., 1903, lk. 148.

best ning linn kuuluks V Semjonov-Tjan-Šanski süsteemi kohaselt tööstuslinnade tüüpi.

Andmestiku puuduste kõrval ei ole V Jatsunski klassifikatsioon meie arvates ka meetodiliselt laitmatu. Selle klassifikatsiooni põhipuuduseks on tuginemine ainult kahe funktsiooni omavahelisele suhtele, arvestamata teiste tegurite mõju. Eesti ala linnad ei olnud ju ainult tööstus- ja kaubanduskeskused, vaid ka administratiivsed ja kultuurilised keskused, kuurordid, raudteesõlmed jne. See kõik ei kajastu aga esitatud klassifikatsioonis.

V Jatsunski poolt rakendatud meetodi juures langevad kõik tööstuslikus suhtes vähem arenenud linnad automaatselt kaubanduskeskuste hulka. Seda võib tõepoolest väita näiteks Pärnu kohta kuni aastani 1900, kus kaubanduslik käive ühe elaniku kohta ulatus üle 500 rbl. aastas — kõrgemale kui üheski teises Eesti ala linnas (vt. tabel 3) Alates «Waldhofi» rajamisest lähenes aga Pärnu samale arenenud tööstuse ja kaubandusega linnatüübile, kuhu kuulusid Tallinn ja teised Baltimaade tähtsamad sadamalinnad.

Mis puutub Kuressaarde ja Haapsalusse, siis ei saa neid sel perioodil nimetada ei kaubanduskeskusteks ega ka sadamalinnadeks. Merekaubandusliku tähtsuse oli Kuressaare juba ammu kaotanud (Haapsalul ei ole seda õieti kunagi olnudki), maakaubanduse ulatus oli aga Lääne-Eesti tagamaa nõrga majandusliku arengu tõttu minimaalne. Haapsalu oli eeskätt kuurordiks, Kuressaare kuurordiks ning ühtlasi tööstuskeskuseks. Selle kõrval täitsid mõlemad kohalike administratiivsete, käsitöö- ja väikekaubanduse keskuste ülesandeid.

Kokku võttes võiks V. Jatsunski poolt esitatud klassifikatsiooni kohta öelda, et piiritledes üldjoontes tabavalt suuremate linnade majanduslikud põhitüübid, jääb ta väga skemaatiliseks eeskätt väiksemate linnade osas. Ja selles suhtes ei saagi õigupoolest autorile teha etteheiteid, kuna väikeste linnade iseloomustamine ei kuulunudki tema poolt võetud ülesannete hulka.

Kuid V Jatsunski tööst väärib esiletõstmist selle juhtmõtte, mille kohaselt Baltimaade linnade majandusajaloo uurimisel on vajalik pidevalt silmas pidada kaht tegurit: kohalikke tingimusi ja seda mõju, mida avaldas neile linnadele Venemaa kui terviku majandus.¹⁵ Vastavalt majanduslike sidemete ulatusele jagunesid Eesti ala linnad vaadeldaval perioodil kahte põhirühma: 1) linnad arenenud tööstuse või väliskaubandusega, mis teenindasid majanduslikult ülevenemaalist turgu, ja 2) kohalikul keskusel, mille majanduslikud sidemed piirdusid eeskätt lähema ümbruse kaubanduslik-tööndusliku teenindamisega. Esimesse rühma kuuluvate linnade majanduslike sidemete ulatus leidis väljenduse ka nende majanduse arengutasemes, mille alusel V. Semjonov-Tjan-Šanski liigitas nad intensiivse tööstus-kauban-

¹⁵ В. К. Я ц у н с к и й, Значение экономических связей с Россией, lk. 107.

duseluga asulate hulka (tööstuse ja kaubanduse kogukäibega üle 500 rbl. elaniku kohta) Sellesse rühma kuulusid Eesti ala kolm suuremat sadamalinna — Tallinn, Narva ja Pärnu,¹⁶ mis omasid soodsaimat asendit ülevenemaalise turu teenindamiseks. Kõik nad olid ühtlasi suuremal või vähemal määral ka kohalikeks majandus- ja administratiivkeskusteks, kuid see ei olnud nende arengut määravaks teguriks.

Tallinn muutus pärast raudteeühenduse saamist 1870. a. Eesti ala suurimaks väliskaubanduse keskuseks, omandades seega taas koha, mille oli XIX saj. esimesel poolel ajutiselt loovutanud Pärnule. XX saj. algul muutus ta ka suurimaks tööstuslinnaks Eestis, möödudes selles suhtes Narvast. 1900. a. töötas Tallinnas ligi 6500 vabrikutöölisi, Narvas — üle 9000 töölise.¹⁷ 1901. a. tõusis tööliste arv Tallinnas ligi 10 000-le.¹⁸ Kubermangulinnana oli Tallinn ühtlasi tähtsaimaks administratiivseks keskuseks Eesti alal.

Tallinna impordis olid esikohal tööstuslikuks tarbimiseks määratud artiklid — toorpuuvill, masinad ja metallkaubad, kivisüsi jne. Tallinn oli Venemaa suurimaks puuvilla sisseveo sadamaks, mis varustas toorpuuvillaga ka Tööstuslikku Keskraajooni ja Narvat. 1903. a. moodustas puuvill 69,8% Tallinna impordi väärtusest. Nimetatud aastal toimus Tallinna kaudu 31,8% kogu Venemaa puuvillaimpordist.¹⁹ Järgmisel aastal tõusis Tallinna osatähtsus Venemaa puuvillaimpordis isegi 37,3%-le, kuid puuvilla osatähtsus Tallinna enda impordis jäi madalamaks kui 1903. a.²⁰ Silmapaistev koht kuulus importartiklite hulgas metallile ja metalltoodetele (1900. a. — 23,0% impordi väärtusest). Kivisöele ja koksile langes 1900. a. kõigest 2,9% impordi väärtusest, kuid 45,3% kaalust.²¹ Edaspidi kasvas kivisöe ja koksi sissevedu pidevalt, tõustes 6 817 000 puudalt 1900. a. 26 357 000 puudani 1913. a.²² Maailmasõjaeelseil aastail kasvas märksa ka mineraalväetiste jt. kaupade sissevedu, toorpuuvilla import osutas aga seoses puuvillakasvatuse laienemisega Kesk-Aasias mõningat langustendentsi.

Tallinna sadama tähtsaimateks väljaveoartikliteks olid põllumajandus-saadused, mis olid enamikus pärit Venemaa sisekubermangudest. 1900. a. moodustas teravili 37,9%, või 22,5%, lina ja takk 17,7% ekspordi väärtusest.²³

Esitatud arvudest ilmneb võiekspordi suhteliselt suur osatähtsus, kuid Tallinna kaubanduse revolutsioonieelses arenguloos oli see õige lühiajaliseks nähtuseks.

Möödunud sajandi lõppaastail algas Vene võiekspordi kiire kasv, tänu

¹⁶ Pärnut võib siia lugeda küll ainult teatud reservatsiooniga, sest tema kaubanduslik tagamaa oli Tallinnaga võrreldes hoopis piiratum. Kuid Pärnu tööstuslik areng lähendas teda antud tüübile.

¹⁷ R. Renter, Suurtööstuse tekkimine ja arenemine Eestis XIX ja XX sajandil, Tallinn 1958, lk. 64.

¹⁸ O. Karma, Jooni suurtööstuse arenemisest Eestis monopolistliku kapitalismi ajajärgul (kuni kapitalismi üldkriisi tekkimiseni). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, nr. 4, 1952, lk. 26.

¹⁹ Beiträge zur Statistik des Revaler Handels im Jahre 1903, Ревель 1904, lk. 24—25, 34—35; Обзор внешней торговли России за 1903 г., СПб., 1905, прил. III к табл. XII.

²⁰ Beiträge zur Statistik des Revaler Handels im Jahre 1904, Ревель 1905, lk. 24—25, 34—35; Обзор внешней торговли России за 1904 г., СПб., 1906, прил. III-е к табл. XII.

²¹ Beiträge zur Statistik des Handels von Reval und Baltischport, Jahrgang 1900, Ревель 1901, lk. 26—33.

²² Городское хозяйство Ревеля 1905—1915, изд. Ревельской городской управы, б. г., lk. 25.

²³ Beiträge zur Statistik des Handels von Reval u. Baltischport, Jahrgang 1900, lk. 47—50.

võitootmise laienemisele Lääne-Siberis, mis Siberi magistraalraudtee abil oli äsja ühendatud raudteevõrguga. Suur osa Siberi võist suundus aastail 1898—1902 välisturule Tallinna sadama kaudu. Külmutusvagunites Tallinnasse saabunud või edasitoimetamiseks organiseeriti iganädalane kiirlaevühendus Taaniga, kust või saadeti edasi Inglise turule. Tallinna võiekspordist, mis veel 1896. a. oli olnud üsna tühine (12 000 puuda), tõusis seoses sellega 1900. a. 579 000 puudani ja 1901. a. isegi 727 000 puudani, moodustades 1900. a. 54,6% kogu võiekspordist üle Euroopa Venemaa piiri. Kuid pärast seda, kui käesoleva sajandi algusaastail valmis Rõbinsk—Moskva—Ventspilsi raudtee ning selle ehitanud kompanii rakendas rea abinõusid võiekspordi koondamiseks Ventspilsi sadamasse (tariifisoodustused, suure külmoone ehitamine Ventspilsi jne.), kahanes või väljavedu Tallinna kaudu kiiresti miinimumini. 1904. a. ekspordis Tallinn veel kõigest 11 000 puuda võid, s. o. 0,5% võiekspordist üle Euroopa Venemaa piiri.²⁴

Kuivõrd Tallinn oli väliskaubanduslikult profiililt eelkõige tööstuse vajadusi teenindav importsadam, sõltus tema väliskaubanduse dünaamika suurel määral Venemaa tööstuse arengurütmist. 1900. aastal, algava tööstuskriisi tingimustes, jäi väliskaubanduse käive üsna tagasihoidlikuks, sellele vaatamata et ekspordi väärtus ulatus revolutsioonielse rekordseisu (1897. a. — 33,8 milj. rbl.) lähedusse. 1913. aastal, Tallinnas eriti markantselt avaldunud tööstusliku tõusu perioodil, oli ka väliskaubandus hoopis ulatuslikum ja seda just impordi kasvu tagajärjel, sellal kui ekspordit jäi allapoole 1900. a. tasef. (Vt. tabel nr. 1.)

Tabel 1

Eesti ala tähtsaimate sadamate väliskaubandus

	Import	Ekspord	Kokku	Import %-des kogukäibest
	(Tuh. rbl-des)			
1900. a.				
Tallinn ²⁵	52 826	30 884	83 710	63,1
Narva ²⁶	4 063	901	4 964	81,8
Pärnu ²⁶	825	3 906	4 731	17,4
1913. a.				
Tallinn ²⁷	90 610	23 361	113 971	79,5
Narva ²⁶	5 256	1 102	6 358	82,7
Pärnu ²⁸	2 289	3 874	6 163	37,1

²⁴ Ergebnisse der Revaler Handelsstatistik aus den Jahren 1895—99. Bearbeitet v. Chr. Fleischer, Reval 1900, lk. 93; Chr. Fleischer, Ergebnisse der Revaler Handelsstatistik aus den Jahren 1900—04, Reval 1906, lk. 83; C. Siegel, Ergebnisse der Revaler Handelsstatistik aus den Jahren 1905—09, Ревель 1911, lk. 64.

²⁵ Beiträge zur Statistik des Handels von Reval u. Baltischport, Jahrgang 1900, lk. 33, 50.

²⁶ Обзор внешней торговли России за 1900 г., СПб., 1902, табл. III.

²⁷ Городское хозяйство Ревеля, lk. 23.

²⁸ Статистический ежегодник России 1914 г., X отд., lk. 22—23.

Tallinna tööstuslik kasv toimus eeskätt tänu metallitööstuse arengule. Eriti kiiresti kasvas linna tööstus sajandivahetusel ja enne Esimest maailmasõda. Sõjaeelsetel aastail asutati siia kolm suurt laevaehitustehast, kus tööliste arv tõusis sõja ajal 11 000—12 000-ni. Uksnes Vene-Balti laevaehitustehases töötas 1916.—17. a. 7 200 töölise.²⁹ Sõjaaja tingimustes laiendas tegevust ka enamik teisi masinaehitustehaseid (Tallinna Sadamatehased, «Dvigatel», «Volta» jt.). Vabrikutöölise üldarv linnas kasvas selle tagajärjel 1917. aastaks 27 000-ni (54% Eesti ala vabrikutöölise üldarvust).³⁰ Metallitöölised moodustasid 1917 a. 85% Tallinna töölistkonnast.³¹ Teine koht linna tööstuse struktuuris kuulus puidu- ja paberitööstusele eesotsas Lutheri vineerivabrikuga (1913. a. 2019 töölisega). Tekstiilitööstuse alal oli ainsaks, nimetamisväärses suurettevõtteks Balti Puuvillamanufaktuur (1913. a. 1900 töölisega).³²

Pärnu oli XIX saj. olnud Eesti ala suurimaks linaekspordisadamaks, kus tööstus arenes nõrgalt. Pärnu kui kaubalinna profiil avaldus selgesti veel 1897. a. rahvaloendusel, mil siin registreeriti suurim kaubanduse alal tegevate protsent Eesti ala linnades (vt. tabel 2). Kuid Pärnu kaubanduse absoluutne käive oli selleks ajaks 1880-ndail aastail alanud linakaubanduse kriisi mõjul tunduvalt kahanenud ning jäi ka edaspidi kaugemale maha varasemaist kõrgseisudest. Kui aastail 1877—1880 Pärnu eksportis 1 145 000 puuda lina aastast Tallinna 447 000 puuda vastu,³³ siis 1900. aastaks oli vahetõu muutunud Tallinna kasuks — 1 414 000 puuda Pärnu 594 000 puuda vastu.³⁴ Lisaks 594 000 puudale linale, mis saadeti otseselt välisurule, suunati Pärnust samal aastal veel 120 000 puuda lina Riiga.³⁵

Pärnu kaubanduse arengut takistas pikemat aega raudteeühenduse puudumine. Ja kui 1896. a. viimane loodigi, siis ainult kitsarööpmelise liini näol, mis jättis Pärnu ikkagi ilma otseühendusest kaugema tagamaaga. XIX saj. 80-ndail aastail, enne Tartu—Valga ja Pihkva—Riia raudteede ehitamist, ulatus Pärnu linakaubanduslik tagamaa Cēsiseni ja Aluksneni lõunas, Tartuni ja Põltsamaani idas.³⁶ 1900. aastaks oli see piirkond tunduvalt kahanenud. 1/5 Pärnu sadamat läbinud linast saabus nimetatud aastal Pärnu enda maakonnast; kaugemalt saatis suurelt osalt Pärnusse oma linaasaagi veel Võrumaa, vähemal määral Tartu- ja Valgamaa.³⁷ Enamik Tartumaa linast läks Tallinna sadamasse, Valgamaa linast — Riiga ja Tallinna; Põhja-Läti lina-toodang suunati peaaegu terves ulatuses Riiga.³⁸

²⁹ O. Karma, op. cit., lk. 35; R. Renter, op. cit., lk. 113—114, 117

³⁰ A. Takkin, Tallinna tööstustöölise majanduslikust ja poliitilisest olukorrast 1914.—1917. a., Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, VIII kd. Ühiskonnateaduste seeria, 1959, nr. 2, lk. 139.

³¹ Sealsamas.

³² Обзор Эстляндской губернии за 1913 год, Ревель 1914, ведомость № 6.

³³ Историко-статистический обзор промышленности России. Под ред. Д. А. Тимирязева, т. I, СПб., 1883, lk. 93.

³⁴ Beiträge zur Statistik des Handels von Reval u. Baltischport, Jahrgang 1900, lk. 48; Обзор внешней торговли России за 1900 г., табл. VI.

³⁵ Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. II, lk. 68.

³⁶ Pernau's Handel und Verkehr. Beilage zur «Zeitung für Stadt und Land», Riga 1878.

³⁷ Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. II, lk. 68.

³⁸ Tihedamad sidemed Pärnuga säilitas Läti alal Rujiena ümbrus, mida läbis Valga—Pärnu kitsarööpmeline raudtee. Autori poolt kasutatud allikad ei näita kahjuks seda, kui palju lina toodi 1900. a. Rujiena-Mõisaküla rajoonist Pärnu, küll aga seda, et isegi nimetatud rajoon saatis osa oma toodangust Pärnust eemale (7 000 puuda lina Valmierasse) (Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. II, lk. 71).

Impordi osatähtsus Pärnu sadama väliskaubanduslikus käibes oli 1900. a. väike (vt. tabel 1). Kõige kogukamaiks importartikleiks olid tööstuse tarbeks sisseveetav kivisüsi (kaaluliselt 77% impordist) ja püriit (kaaluliselt 14% impordist).³⁹

XIX ja XX saj. vahetus pööras hoopis uue lehekülje Pärnu elus. Põrdepunktiks oli «Waldhofi» tselluloosivabriku valmimine. Juba esimesel tegevusaastal rakendati selles 949 töölist,⁴⁰ 1913. aastaks tõusis tööliste arv 2500-le.⁴¹ 1909. a. toodeti 4,5 milj. puuda tselluloosi.⁴² Enamik sellest suunati Venemaa siseturule, mille suurimaks tselluloosiga varustajaks oli «Waldhof»; 1,7 milj. puuda veeti välismaale.⁴³ Kuivõrd teised Pärnu tööstusettevõtted olid väikesed, domineeris linna tööstuse struktuuris täielikult puidutöötlemine. Peale «Waldhofi» tegutsesid sel alal veel mitu saeveskit ja 80 töölisega tuletikuvabrik. Ulejäänud ettevõttest olid suuremad Austeri korgivabrik (90 töölisega), lina- vabrik, nahavabrik ja valu- ning mehhaanikatöökoda.⁴⁴

Pärnu kaubanduses tõusis maailmasõja-eelseil aastail märksa sisseveo osatähtsus (vt. tabel 1). Impordis domineerisid endiselt tööstusele vajalikud kaubad. Seevastu muutus tunduvalt ekspordi struktuur. Metsamaterjali väljavedu kasvas 1902—1906 enam kui neljakordseks, uue väljaveoartiklina ilmus tselluloos. Linaeksport jäi tagaplaanile. 1909. a. moodustasid metsamaterjalid ja tselluloos kaaluliselt 86% kogu väljaveost.⁴⁵

Möödunud sajandi lõpukümnendist alates kasvas Pärnu tähtsus ka kuu- rortlinnana. 1890. a. valminud uues mudaravilas anti 1910. a. üle 14 600 vanni aastas.⁴⁶ Kuurordi külastajate arv tõusis paari tuhande inimeseni hooajal. Kuid Eesti ala suurimatest kuurortidest — Narva-Jõesuust, Kuressaarest ja Haap- salust — jäi Pärnu sel perioodil siiski maha.

Narva kujunes juba XIX saj. keskel Eesti ala suurimaks tööstuskeskuseks ning ainsaks tõeliseks tööstuslinnaks. XX saj. algul pidi Narva loovutama esikoha tööstuse alal Tallinnale. Kuid seoses tööstuskriisiga, mis sajandi esimesel aastakümnel avaldus eriti sügavalt metallitööstuses, suutis tekstiili- tööstuse linn Narva ajutiselt taas mööduda Tallinnast kui eeskätt metalli- tööstuse keskusest. 1910. a. koondas Narva endasse 45%, Tallinn aga kõigest 26% Eesti ala vabrikutööstlistest.⁴⁷ Alles Esimese maailmasõja eelseil aastail toimunud laevaehituse tõus viis Tallinna lõplikult Narvast ette. 1913.—1914. aastaks langes Narva osatähtsus Eesti ala tööstustööliste üldarvus 36%-le.⁴⁸ Narva tööstuse struktuur oli veelgi ühekülgsem kui Pärnus: kolmes suures tekstiilivabrikus töötas 1913.—1914. a. 94—98% vabrikutööstliste üldarvust.⁴⁹

Narva kaubandus arenes tihedas seoses tööstusega. Väliskaubandus seis- nes põhiliselt tööstustooraine sisseveos; näiteks moodustasid 1900. a. toor- puuvill 34%, kivisüsi ja koks 33%, džuut 14%, metallid, metalltooted ja masinad 9% impordi kogumahust (kaaluliselt).⁵⁰ Kreenholmi Manufaktuur sai

³⁹ Обзор внешней торговли за 1900 г., прил. к табл. IX.

⁴⁰ Русское акционерное общество целлюлозной фабрики Вальдгоф в г. Пернове, Лифляндской губернии. Первое десятилетие действия фабрики 1900—1910, б. м. и б. г., lk. 15

⁴¹ О. Кагма, op. cit., lk. 35.

⁴² Русское акционерное общество целлюлозной фабрики Вальдгоф, lk. 10.

⁴³ Обзор внешней торговли России за 1909 г., ч. II, СПб., 1911, lk. 975—976.

⁴⁴ Фабрично-заводские предприятия Российской Империи. Изд. Д. П. Кандауров и сын, ред. Ф. А. Шобер, изд. 2-е, Петроград, 1914.

⁴⁵ Обзоры внешней торговли России за 1902—1909 гг., СПб., 1904-11.

⁴⁶ А. С. Губин, Курорт Пярну, Таллин, 1947, lk. 11.

⁴⁷ R. Renter, op. cit., lk. 111.

⁴⁸ Seesama, lk. 117, 128.

⁴⁹ V. K. Jatsunski, Majandusliku sidemed Venemaaga, lk. 338; Narva statistika aastaraamat 1931, lk. 48—49.

⁵⁰ Обзор внешней торговли России за 1900 г., табл. IX.

1900. a. enamiku toorpuuvillast välismaalt kas otse mere kaudu (53% kogu puuvillast) või Tallinna sadama vahendusel (38% kogu puuvillast).⁵¹ Narva sadama kaudu toimus nimetatud aastal 4,4% kogu Venemaa toorpuuvilla sisseveost. Kuid järgnenud aastakümnel püsis Narva sadama puuvillaimport 1900. aastaga võrreldes keskmiselt kaks korda madalamal tasemel. Narva eksport koosnes peamiselt metsamaterjalidest.⁵² Väliskaubanduse kogukäibelt jäi Narva tavaliselt küll Pärnust maha, üksikuil aastail (sealhulgas a. 1900 ja 1913; vt. tabel 1) aga isegi ületas Pärnu taseme.

Tallinn, Narva ja Pärnu olid niisiis Eesti alal kõige intensiivsema kaubandus- ja tööstuseluga keskused, mille areng oli tingitud eelkõige ülevenemaalistest sidemetest. Ülejäänud linnad olid kohalikeks keskusteks, kus tööstuse-kaubanduse kogukäive ei ulatunud 500 rbl-ni elaniku kohta. V Semjonov-Tjan-Šanski liigituse järgi jäid nad tööstus- ja kaubanduselu intensiivsusest keskmiste linnade gruppi.⁵³ Siia kuulusid eeskätt kõik Eesti ala sisemaised linnad. Neid iseloomustasid võrdlemisi mitmekesised funktsioonid (kaubanduslikud, administratiivsed, kultuurilised, tööstuslikud), kuid üldiselt nõrgalt arenenud tööstus ja võrdlemisi tähelepanuväärne sisekaubandus. Kaubanduslik käive ühe elaniku kohta varieerus neis 150—300 rbl. piires, olles samal tasemel Tallinna ja Narvaga, kuid jäädes maha Pärnust (vt. tabel 3). Nende linnade tööstus töötles põhiliselt kohalikke põllumajandussaadusi ja puitu (toiduainetetööstuse ettevõtted, lina- naha- ja tuletikuvabrikud, saeveskid jne.) Tähelepanuväärne osa (ca 1/10) sisemaiste väikelinnade — Rakvere, Päide, Valga ja Viljandi — elanikkonnast elatus põllumajandusest (vt. tabel 2).

Sisemaiste linnade detailsemal alaliigitamisel ei ole enam võimalik lähtuda tööstuse ja kaubanduse tasemest ning osatähtsusest, kuna üksikute linnade vahelised erinevused ei olnud sel alal sedavõrd mõõduandvad. Ka administratiivses suhtes olid need linnad maakonnakeskustena võrdses seisundis. Kõige märgatavamaid erinevusi nende iseloomu tõid kultuurilised (Tartu) ja transpordialased (Valga) funktsioonid.

Tartu seisis Eesti sisemaalinnade hulgas esikohal elanike arvult suurima linnana ja eri kohal ülikoolilinnana. Tartu ülikool koondas endasse, eriti mõõdunud sajandi 90-ndaist aastaist alates, üliõpilasi Venemaa kõigist osadest. 1900. a. pärines Balti kubermangudest (peamiselt Liivimaalt) ainult 25%, mujalt Venemaalt aga 75% üliõpilaste üldarvust. Kui vaadelda üliõpilaste jagunemist õpperingkondade järgi, kus nad olid saanud eelneva ettevalmistuse, siis oli 1900. a. esikohal küll Tartu (Riia) ringkond (311 üliõpil.), kuid kuigi palju ei jäänud sellest maha ka Moskva ringkond (296 üliõpil.). Järgnesid

⁵¹ Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. II, lk. 47.

⁵² Обзоры внешней торговли России за 1900—1909 гг.; СПб., 1902—11.

⁵³ Olgu märgitud, et järgmist, tööstuse ja kaubanduse suhtes vähem intensiivset linnaderühma (kogukäibega alla 100 rbl. elaniku kohta) ei püüdnud V. Semjonov-Tjan-Šanski enam majanduslikult linna nime vääriksiks (В. Семенов Тян-Шанский, op. cit., lk. 74). Eesti alal niisuguseid linnu ei leidunud.

Kiievi (185 üliõpil.), Peterburi (171 üliõpil.), Harkovi (122 üliõpil.) jt. õppe- ringkonnad. 48 üliõpilast pärines Kaukaasiast, 47 üliõpilast Siberist.⁵⁴

Kultuurikeskusena oli Tartul seega kahtlemata ülevenemaaline tähtsus. Kuid Tartu ei olnud ainult koolilinn. Ülikooli ja veterinaariainstituudi üliõpilaste arv ulatus 1914. a. küll 6,7%-ni linna elanikkonnast,⁵⁵ kuid seejuures jäävad arvestusest välja laialdased eeslinnad, mida administratiivselt linna külge ei loetud. Üliõpilaste tegelik osatähtsus linnarahvastiku üldarvus oli seetõttu märksa madalam. Juhtiv koht linna elus kuulus siiski majanduslikele funktsioonidele, kusjuures aga tööstus- ja kaubanduselu intensiivsus oli üsna madal (vt. tabel 3). Tartu kaubandus oli valdavas osas väikekaubandus, mis teenindas kohalikke vajadusi; käsitöölise arv ületas mitmekordselt vabrikutöölise arvu.

Tartu tööstuse struktuuris kuulus 1913.—1914. a. esikoht masinaehitus- ja metallitööstusele, mis tegeles peamiselt põllutööriistade valmistamise ja remondiga lähema tagamaa tarbeks. Ülevenemaalisele turule tootis 1907. a. asutatud telefonivabrik, kus töölise arv ulatus sajani.⁵⁶ Teisel kohal oli puidutööstus, mida esindas rida üsna tähelepandavaid mööblivabrikuid ja väiksemaid saeveskeid. Nende kõrval tegutses linnas mitu toiduainetetööstuse ettevõtet eesotsas A. Le Coq'i õllevabrikuga. Omapärase ilme andis Tartu kui ülikoolilinna tööstuse struktuurile polügraafiatööstus, mille alal töötas ligi 300 töölise.⁵⁷

Võru paistis silma peamiselt kaubanduskeskusena. Nii kaubanduse käibelt ühe elaniku kohta kui ka kaubanduslikel kutsealadel tegeva rahvastiku osatähtsusest elanikkonnas kuulus talle Eesti ala linnade hulgas Pärnu järel teine koht (vt. tabelid 2 ja 3). Umbes poole kaubanduse käibest moodustasid taimekasvatussaadused, peamiselt lina, mis saadeti enamikus Pärnu ja Riiga.⁵⁸ Tööstuse areng piirdus Võrus rea väike-ettevõtete tekkimisega. Kui tööstustoodangu erikaal Võru kaubanduse ja tööstuse kogukäibes oli 1900. a. andmete kohaselt siiski silmapaistvalt kõrge (vt. tabel 3), siis on see seletatav asjaoluga, et Võru tööstuse põhiosa moodustas toiduainetetööstus, kus toodang rahaliselt väljendus ühe tööliste kohta on toaraine kalliduse tõttu suhteliselt kõrge. Suurimaks tööstusettevõtteks Võrus oli paarikümne töölisega piiritusepuhastustehas (asutatud a. 1897).

Viljandi jäi kaubanduse arengult teiste samasuguste väikelinnade hulgas keskpäraste hulka, tööstuse alal sammus aga nende esireas. Sajandivahetusel oli siin suurimaks ettevõtteks tuletikuvabrik (1897. a. 50 töölisega)⁵⁹. 1912. a. asutati Viljandisse linavabrik (1914. a. 300 töölisega), mis oli sel ajal suurimaid eesti kodanlusele kuuluvaid tööstusettevõtteid.⁶⁰ Peale selle töötas linnas veel Pohrti masinaehitustöökoda ja mitu väiksemat toiduainetetööstuse ettevõtet.

Rakvere ületas kaubanduskäibe ulatuselt ühe elaniku kohta enamiku Eesti ala väikelinna (vt. tabel 3). Nõrgalt arenenud tööstus töötles kohalike põllumajandussaadusi (linaketrusvabrik, naha- tärklise- jt. tööstused).

Paide oli teistest sisemaistest maakonnalinnadest majanduslikus suhtes kõige mahajäänum. Linna lähedusse, 13 km eemal asetsevasse raudteesõlmpunkti, oli

⁵⁴ E. В. Петухов, Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования, Юрьев, 1902, Приложение: Статистические таблицы и личные списки по Императорскому Юрьевскому, бывшему Дерптскому, университету (1802—1901), lk. 8, 9, 24.

⁵⁵ P Põld, Tartu ülikool. Koguteos «Tartu», Tartu 1927, lk. 653—654; Статистический ежегодник России 1914 г., I отд., lk. 39.

⁵⁶ R. Renter, op. cit., lk. 108.

⁵⁷ Фабрично-заводские предприятия, изд. Д. П. Кандауров и сын, изд. 2-е.

⁵⁸ Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. II, lk. 77.

⁵⁹ Материалы для статистики Лифляндской губернии. Под ред. В. Фогеля. Дополнительный выпуск, Рига, 1899, таб. 2.

⁶⁰ O. K a g m a. op. cit., lk. 34.

kerkinud kiiresti kasvav Türi asula, mis konkureeris edukalt vanema linnaga ning pidurdas selle arengut. Tööstuse ja kaubanduse kogukäibelt ühe elaniku kohta seisid Paide Eesti ala linnade hulgas eelviimasel kohal (vt. tabel 3), mittetöötava elanikkonna (majaomanike, pensionäride jne.) protsendilt elanikkonna üldarvus oli aga esimene (vt. tabel 2). Maailmasõja-eelseil aastail rajati Paidesse ainsa suurema tööstusettevõttena tuletikuvabrik.

Valga täitis analoogiliselt eespool kirjeldatud väikelinnadega kohaliku majandus- ja administratiivkeskuse funktsioone. Kuid Valga arengu põhiteguriks oli linna kujunemine Eesti ala üheks tähtsamaks raudteesõlmeks. Transpordi ja side alal töötava elanikkonna osatähtsus oli siin silmapaistvalt kõrge (vt. tabel 2). Valga suurimaks tööstusettevõtteks olid 1890. a. asutatud raudteetöökodjad.

Omaette grupi moodustasid Eesti ala linnade hulgas kaks Lääne-Eesti rannikulinna — Haapsalu ja Kuressaare. Mereäärsele asendile vaatamata etendas sadama tegevus nende funktsioonides väikest osa. Sadamate madaldumine ja halvad ühendustingimused Venemaa sisepiirkondadega (Haapsalu omandas raudteeühenduse alles 1906. aastal, viimasena Eesti ala linnadest) ei lasknud neil kaubanduse ja tööstuse arenemise suhtes võistelda kolme Eesti suurima sadamalinnaga. Rannalaevandus ületas siin kaubaveo mahult mitmekordselt väliskaubanduse. Kaubanduse käibelt ühe elaniku kohta (alla 150 rbl.) jäid Haapsalu ja Kuressaare Eesti ala linnade hulgas viimasteks (vt. tabel 3).

Ometi seondus nendegi linnade areng tihedalt ülevenemaaliste vajaduste rahuldamisega. Kuurortidena, mis teenindasid eeskätt vene (Peterburi) suvekülalisi, rajanes nende kasv suurel määral kaugemaile sidemeile, kuna kohalik tagamaa kuulus Eesti ala majanduslikult mahajäänudate piirkondade hulka ega pakkunud erilisi eeldusi linnalise elu arenguks. Et kuurortlinnades avanesid soodsad võimalused elatumiseks korteriüürist, oli mittetöötava elanikkonna osatähtsus nii Haapsalus kui Kuressaares väga kõrge; selles suhtes ületas neid ainult Paide (vt. tabel 2). Suvitajate arv hooajal tõusis aastail enne Esimest maailmasõda kummaski kuurordis üle kolme tuhande.

Haapsalu oli Eesti ala maakonnalinnadest nii kaubanduslikus kui tööstuslikus suhtes kõige vähem arenenud (vt. tabel 3). Väliskaubandus ei etendanud siin mingit osa. Aastail 1900—1909 eksporditi Haapsalust keskmiselt 49 000 rbl. eest kaupu aastas, kuid valdav osa sellest langes sisuliselt rannalaevanduse arvele — teravilja ja kartuli väljaveo näol Soome. Haapsalu import oli täiesti tähtsusetu (aastail 1900—1909 keskmiselt 6000 rbl. aastas).⁶¹ Suurtööstuse ettevõtted puudusid linnas hoopis. Tähtsaimaks sissetulekuallikaks oli kuurort, kuid uute suvituskohtade, eriti Narva-Jõesuu kiire kasv vähendas Haapsalu tähtsust ka suvituskeskusena.

Kuressaare oli nagu Haapsalugi kuurortlinn. Kuid erinevalt Haapsalust etendas siin ka tööstus nimetamisväärsel osal, tänu ainsale suurettevõttele — Wildenbergi nahavabrikule. Töölise arv ulatus viimases 1900. a. 171-ni⁶².

⁶¹ Обзоры внешней торговли России за 1900—1909 гг., СПб., 1902.—II.

⁶² Список фабрик и заводов Европейской России, СПб., 1903, lk. 428.

Rahvastiku kutsealane struktuur Eesti ala linnades 1897. a.¹Распределение населения в городах Эстонского края по группам занятий в 1897 г.¹Die Bevölkerungsverteilung in den Städten des estnischen Gebiets nach Berufsgruppen im Jahre 1897¹

Linn Город Stadt	Põllumaj., metsandus, kalandus Сельское и лесное хозяйство, рыболовство Land- u. Forstwirtschaft, Fischerei	Tööstus ja käsitöö, ehitus Промышленность, ремесла, строительство Industrie, Handwerk, Bauwesen	Isikuteenistus ja päevilised Частная прислуга и поденщики Persönliche Dienstleist. u. Tagelöhner	Kaubandus Торговля Handel	Transport ja side Транспорт и связь Verkehr u. Nachrichtenwesen	Ühiskondlik tegevus (administr., haridus, tervishoid jne) Обществ. служба (администр., просв., здравоохран. и т. п.) Öffentl. Dienste u. freie Berufe	Mittetöötavad (rantjeed, vangid jne.) ² Жив. на нетрудовые доходы (рантье и др.) Berufslose (Rentiers usw.)
Tallinn	1,9	33,2	23,9	10,0	8,9	8,9	13,2
Pärnu	4,9	29,3	24,1	18,7	5,0	7,0	11,0
Narva ³	3,3	42,0	17,2	11,3	7,5	5,5	13,2
Tartu	3,5	30,1	23,9	11,9	5,4	7,9	17,3
Viljandi	7,2	37,9	20,1	9,7	5,7	5,8	13,6
Rakvere	9,8	33,9	18,6	9,6	8,3	7,4	12,4
Võru	1,9	28,1	27,6	14,5	4,5	10,0	13,4
Paide	9,4	31,9	16,9	8,7	5,2	9,7	18,2
Võlga	10,5	34,7	13,5	9,4	17,2	4,5	10,2
Haapsalu	3,8	26,6	22,1	9,6	9,9	9,8	18,2
Kuressaare	3,5	29,5	22,5	7,9	6,5	12,4	17,7
Paldiski	12,7	24,6	12,2	9,6	17,5	11,7	11,7

Alus: Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Под ред. Н. А. Тройницкого. XXI, Лифляндская губ., СПб., 1905, lk. 142—145; XXXVII, С.-Петербургская губ., СПб., 1903, lk. 171; XLIX, Эстляндская губ., СПб., 1905, lk. 79—81. Autori arvutus.

Märkused:

¹ %-des kogurahvastikust, ilma sõjaväe tegevteenistusest.

В %% ко всему населению, без действительной военной службы.

In Prozenten von der Gesamtbevölkerung ohne aktives Militär.

² Ulalpeetavad perekonnaliikmed on liigitatud perekonnaäpa kutseala järgi.

³ Andmed Narva kohta on mittetäielikud, kuna nad antud juhul ei hõlma tööstuslikke eeslinnu (Kreenholm ja Juhkental), kus elas 44,5% linna ja eeslinnade kogurahvastikust.

1913.—1914. a. — 300-ni⁶³. Sellele vaatamata ei muutunud Kuressaare muidugi kaugeltki veel tööstuslinnaks, mida näitab ka suhteliselt madal tööstustoodangu väärtus ühe elaniku kohta (vt. tabel 3).

Põhiosa Kuressaare väliskaubanduse käibest langes impordi arvele, mis ajavahemikus 1900—1909 moodustas keskmiselt 146 000 rbl. aastas. Impordi struktuur kohanes nahavabriku tegevuse laienedes viimase tarvidustele. 1909. a. moodustasid mitmesugused nahatööstusele vajalikud ained (kebratšopuit, parkained ja -ekstraktid) üle 70% sisseveetud kaupade kaalust. Kuressaare eksport moodustas aastail 1900—1909 keskmiselt 20 000 rbl. aastas ning koosnes peamiselt metsamaterjalist.⁶⁴ Kaubandusega seotud elanike protsendilt kogurahvastikus jäi Kuressaare Eesti ala linnade hulgas viimaseks (vt. tabel 2).

Tihedalt mõisatega ülekülvatud Saaremaa rüütelkonna keskusena omas Kuressaare Eesti linnade seas suurimat aadlike protsenti (1897. a. 10,4% kogu rahvastikust).⁶⁵

Eesti ala linnade hulka kuulus ka Paldiski, kuid sisuliselt ei olnud tal iseisvat linnalist tähtsust. Paldiski majanduslik osatähtsus tõusis möödunud sajandi lõpul Tallinna abisadamana, kus jääolud olid soodsamad kui Tallinna lahes. Kuna siitkaudu toodi Peterburisse varajast puuvilja, nimetati Paldiskit naljatades «apelsinisadamaks».⁶⁶ Näiteks 1880. a. imporditi Paldiski kaudu üle 184 000 puuda apelsine ja sidruneid, mis saabusid enamasti Itaaliast (Messinast).⁶⁷ Kuid alates 1895. a., mil Tallinna sadamas võeti kasutusele jäälohkuja, langes Paldiski väliskaubanduslik käive järsult: 2,6 milj. rublalt (aasta keskmine) perioodil 1891—95 0,4 milj. rublale järgneval viisaastakul.⁶⁸ Ka elanike arvult (vt. tabel 3) ei andnud Paldiski linna mõõtmeid välja.

Arvestades Eesti ala linnade funktsionaalset omapära, majanduslike sidemete ulatust ja majanduse arengutaset perioodil enne Esimest maailmasõda (umbes aastail 1897—1914), võib neid kokkuvõtlikult klassifitseerida alljärgnevalt:

I. Ülevenemaalise tähtsusega kaubandus- ja tööstuskeskused (sadamalinnad):

1. alatüüp: kaubandus- ja tööstuslinnad⁶⁹ — *Tallinn, Pärnu*.
2. alatüüp: tööstuslinn — *Narva*.

II. Kohaliku tähtsusega administratiiv- ja kaubanduskeskused (sisemaalinnad):

1. alatüüp: administratiiv- ja kaubanduskeskus ning ülikoolilinn — *Tartu*.
2. alatüüp: administratiiv- ja kaubanduskeskused — *Viljandi, Rakvere, Võru, Paide*.
3. alatüüp: transpordi-, administratiiv- ja kaubanduskeskus — *Valga*.

⁶³ Фабрично-заводские предприятия, изд. Д. П. Кандауров и сын, изд. 2-е.

⁶⁴ Обзоры внешней торговли России за 1900—1909 гг., СПб., 1902—II.

⁶⁵ Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г., Под ред. Н. А. Тройницкого. XXI, Лифляндская губерния, СПб., 1905, стр. 2.

⁶⁶ К. К. Случевский, По северо-западу России, т. II, Спб., 1897, lk. 48.

⁶⁷ Ergebnisse der Revaler Handelsstatistik aus den Jahren 1880—1884. Bearbeitet v. P. Jordan, Reval 1886, lk. 15.

⁶⁸ Beiträge zur Statistik des Handels von Reval und Baltischport, Jahrgänge 1891—1900, Reval 1892—1901.

⁶⁹ Ühtlasi administratiivkeskused.

Tabel 3

Tööstuse ja kaubanduse käive Eesti ala linnades 1900. a.
 Обороты промышленности и торговли в городах Эстонского края в 1900 г.
 Umsätze der Industrie und des Handels in den estnischen Städten im Jahre 1900

Linn Город Stadt	Elanike arv 1897 Численность населения в 1897 г. Einwohnerzahl im Jahre 1897	Tööstuse käive Оборот промышлен- ности Umsatz der Industrie		Kaubanduse käive Торговый оборот Handelsumsatz		Kogukäive Валовой оборот Bruttoumsatz		Tööstuse käive % -des kaub. кäte suhtes Оборот промышл. в % к торговому обороту Proz. Verhältnis des Umsatzes d. Industrie zum Handelsumsatz	Tööstuse käive % -des kogukäibest Оборот промышл. в % к валовому обороту Proz. Verhältnis des Umsatzes d. Industrie zum Bruttoumsatz
		Üldse (tuh. rbl.)	1 el. kohta (rbl.)	Всего (тыс. руб.)	На 1 жит. (руб.)	Insgesamt (in 1000 Rbl.)	je Ein- wohner (in Rbl.)		
Tallinn	64 572	15 917	246	18 544 ⁴	287	34 461	533	87	46
Pärnu	15 311 ¹	500 + 232 ³	33 276 ³	7 696	503	8 196/11 928 ³	536/779 ³	6/55 ³	6/35 ³
Narva	29 882 ²	20 035	670	5 337	179	25 372	849	375	79
Tartu	42 308	1 295	31	8 000	189	9 295	220	16	14
Viljandi	7 736	260	34	1 562	202	1 822	236	17	14
Rakvere	5 890	90	15	1 462	248	1 552	263	6	6
Võru	4 152	463	112	1 254	302	1 717	414	37	27
Paide	2 507	42	17	421	168	463	185	10	9
Valga	10 922	106	10	2 562	234	2 668	244	4	4
Haapsalu	3 212	—	—	373	116	373	116	—	—
Kuressaare	4 603	524	114	688	149	1 212	263	76	43
Paldiski	900	6	7	253	281	259	288	2	2

Alus: Elanike arv — Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Под ред. Н. А. Тройницкого. Окончательно установленное при разработке переписи наличное население городов, СПб., 1905, lk. 13, 19, 24; XXXVII, С.-Петербургская губ., СПб., 1903, приложение. Eesti IV. Pärnumaa, Tartu 1930, lk. 734.

Käibe suurus — Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. II. Северо-западная земледельческая полоса, СПб., б. г. Список фабрик и заводов Европейской России, СПб., 1903, lk. 148.

Märkused: ¹ Koos Vana-Pärnu ja Räämaga.

² Koos Kreenholmi ja Juhkentaliga.

³ Esimese arvu juures on «Waldhofi» vabriku toodanguks arvestatud 68 000 rbl., teise arvu juures — 3 800 000 rbl. (vt. lk. 48).

⁴ Sõltuvalt kasutatud allikast ei ole üle 1/5 Tallinna sadama kaubakäibest, mis toimus ilma Tallinna enda kaupmeeste osavõtuta, käesolevas tabelis arvestatud.

III. Kuurortlinnad (mereäärsed linnad, millel ei olnud tähtsust sadamatena ⁷⁰):

1. alatüüp: nõrgalt arenenud tööstusega — *Haapsalu*.

2. alatüüp: arenenud tööstusega — *Kuressaare*.

IV Suuremate linnade majanduslikud satelliidid:

Paldiski (Tallinna abisadam)

Kõik nimetatud linnad olid ühtlasi käsitöökeskused, kuid tüübinimetustes ei ole seda lühiduse huvides märgitud.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ТИПЫ ГОРОДОВ ЭСТОНСКОГО КРАЯ В НАЧАЛЕ XX В.

Т. Реа

Резюме

В статье реферируются взгляды В. П. Семенова-Тян-Шанского и В. К. Яцунского по данному вопросу и указывается на их главный недостаток — они обращают внимание лишь на соотношение между промышленностью и торговлей, без учета других факторов. Исходя из уровня хозяйственного развития, обширности экономических связей и функционального своеобразия эстонских городов в годы 1897—1914, автор предлагает следующую классификацию:

I. Торговые и промышленные центры всероссийского значения (портовые города) По В. П. Семенову-Тян-Шанскому — города с бойкой торгово-промышленной жизнью (валовой оборот свыше 500 руб. на одного жителя в год)

I подтип: Торгово-промышленные города (одновременно административные центры) — Таллин, Пярну Таллин был самый крупный промышленный, торговый и административный центр Эстонского края. Пярну можно отнести к этому типу только с некоторой оговоркой, так как хинтерланд Пярнуского порта (через который вывозили главным образом южно-эстонский лен и лес) был весьма ограниченным. Но развитие промышленности (ввод в действие самой мощной в России целлюлозной фабрики в 1900 г.) приблизило город к данному типу.

2 подтип: Промышленный город — Нарва.

II. Торгово-административные центры местного значения (внутренние города) В общем, города со слабо развитой промышленностью (несколько более заметным развитием промышленности отличались Тарту и Вильянди) и с весьма значительной внутренней торговлей (торговый оборот 150—300 руб. на одного жителя в год)

⁷⁰ Ühtlasi administratiivkeskused.

1 подтип: Торгово-административный центр и университетский город Тарту. Значение Тарту как культурного центра далеко превышало местные рамки, но решительным фактором развития города были все же его хозяйственные функции.

2 подтип: Торгово-административные центры — Вильянди, Раквере, Выру, Пайде.

3 подтип: Торгово-транспортный и административный центр — Валга.

III. Курортные города (приморские города, которые не имели портового значения). Они одновременно являлись административными центрами. По уровню развития торговли эти города заметно отставали от других городов (торговый оборот менее 150 руб. на одного жителя в год), но как курорты имели всероссийское значение.

1 подтип: Со слабо развитой промышленностью — Хаапсалу.

2 подтип: С развитой промышленностью — Курессааре. Промышленность города ограничивалась в основном единственным крупным предприятием — кожевенным заводом.

IV Экономические сателлиты больших городов — Пальдиски. Вспомогательный порт Таллина.

Все вышеупомянутые города были одновременно ремесленными центрами.

DIE FUNKTIONELLEN TYPEN DER STÄDTE DES ESTNISCHEN GEBIETS AM ANFANG DES XX. JAHRHUNDERTS

T. Rea

Zusammenfassung

Vorliegender Artikel referiert zunächst die Standpunkte W P Semjonow-Tjan-Schanskis und W. K. Jatsunskis in der gegebenen Frage. Dabei wird auf den Hauptmangel in den Ausführungen der obengenannten Autoren gewiesen, nämlich auf die einseitige Berücksichtigung des Verhältnisses zwischen Industrie und Handel und die Nichtbeachtung der übrigen Faktoren. Ausgehend vom Niveau der wirtschaftlichen Entwicklung, von der territorialen Ausdehnung der ökonomischen Verbindungen sowie vom funktionellen Charakter der estnischen Städte in den Jahren 1897—1914 gibt uns der Verfasser folgende Klassifikation:

I. Handels- und Industriezentren, die für ganz Russland von Bedeutung waren (Hafenstädte) Nach W P Semjonov-Tjan-Schanski — Städte mit intensivem Industrie- und Handelsleben (Bruttoumsatz über 500 Rbl. je Einwohner im Jahr).

1. Untertypus: die Handels- und Industriestädte (gleichzeitig

Verwaltungszentren) Tallinn und Pärnu. Tallinn war das größte Industrie-, Handels- und Verwaltungszentrum des estnischen Gebiets, während Pärnu erst mit einem gewissen Vorbehalt dieser Gruppe zuzuordnen ist, da der Pärnuer Hafen, der vornehmlich dem Export von Flachs und Holzmaterial aus Südestland diente, nur ein begrenztes Hinterland besaß. Doch die industrielle Entwicklung der Stadt (im Jahre 1900 wurde hier die größte Zellulosefabrik Russlands in Betrieb genommen) nähert sie dem gegebenen Typus an.

2. Untertypus: die Industriestadt Narwa.

II. Verwaltungs- und Handelszentren von örtlicher Bedeutung (Binnenlandstädte). Sie wiesen im allgemeinen eine schwach entwickelte Industrie auf (als Industriezentren hatten nur Tartu und Wiljandi eine gewisse Bedeutung), dagegen war der Binnenhandel recht beachtlich (Handelsumsatz 150—300 Rbl. je Einwohner im Jahr).

1. Untertypus: Universitätsstadt, Verwaltungs- und Handelszentrum Tartu. Die kulturelle Bedeutung Tartus reichte weit über die Grenzen des estnischen Gebiets hinaus, doch kamen als entscheidende Faktoren bei der Entwicklung der Stadt in erster Linie ihre wirtschaftlichen Funktionen in Betracht.

2. Untertypus: die Verwaltungs- und Handelszentren Wiljandi, Rakwere, Wöru und Paide.

3. Untertypus: das Verkehrs-, Verwaltungs- und Handelszentrum Walga.

III. Kurortstädte (Küstenstädte, als Häfen nur von untergeordneter Bedeutung). gleichzeitig auch Verwaltungsmittelpunkte. Zu diesem Typus gehörten Städte, die als Handelszentren eine unbedeutende Rolle spielten (Handelsumsatz weniger als 150 Rbl. je Einwohner im Jahr), als Kurorte jedoch in ganz Russland bekannt waren.

1. Untertypus mit nur schwach entwickelter Industrie: Haapsalu.

2. Untertypus mit entwickelter Industrie: Kuressaare. Die Industrie war in dieser Stadt, im Grunde genommen, durch eine einzige große Lederfabrik vertreten.

IV Wirtschaftliche Satelliten größerer Städte: Paldiski, Vorhafen von Tallinn.

Alle angeführten Städte waren zugleich Handwerkszentren.